

מערכה לד. תפילה ותפילין במקדש (יט,א)

יש שכתבו שאלו סוגיות חלוקות, והסוגיה בערכין סוברת שהעוסק במצוה אינו פטור מן המצוה (מרומי שדה; ש"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"ב סי' עה). אכן מצאנו מחלוקת תנאים בשאלה זו, לפירוש רש"י בסוכה (כו,א ד"ה משום ר' שילא).

מפרשים אחרים יישבו את שתי הסוגיות זו עם זו, והעמידו את הסוגיה בערכין באופנים שונים שבהם הכהן אינו נחשב "עוסק במצוה" בעבודתו: בשיטה מקובצת בערכין שם (אות ו) תירץ (בשם הר"מ), שהסוגיה כאן פוטרת מהנחת תפילין אם בשעת קשירת התפילין יתבטל מן העבודה, אבל כשיש שהות להניח תפילין קודם העבודה – חובה להניח, ולהשאירן עליו לאחר מכן גם בשעת העבודה, והסוגיה בערכין עוסקת במקרה זה³.

בבית הלוי (ח"א סי' ג) ובעולת שלמה (כאן ד"ה כהנים) סוברים, שגם אם הכהן כבר הניח תפילין לפני העבודה – מותר לו לחולצן משום "עוסק במצוה", שכן המניח תפילין אסור להסיח דעתו מהן, וגם חייב למשמש בהן, ונמצא שיש בהמשך קיומה של מצות תפילין הפרעה לעבודתו. לדעת בעל בית הלוי, אין מקום לחייב בתפילין אלא את הכהן הגדול, שלובש בגדי כהונה גם כשאינו עובד, ואליו מתכוונת הגמ' בערכין, שחייב בתש"ר אע"פ שפטור מתש"י⁴.

במקדש דוד (סוף סי' לו) מבאר, שהגמ' בערכין עוסקת בזמן שבין עבודה לעבודה, בו הכהן לובש בגדי כהונה ואינו עובד. אמנם מבואר בגמ' שם שעסקינן בכהן הפטור מתש"י, ולכאורה הדבר מוכיח שמדובר בכהן העובד ממש או מתכוון לעבוד מיד, אבל במקדש דוד מחדש, שגם כהן שאינו עובד פטור מתש"י כדי למנוע חציצה בין בגדו לגופו. טעמו של דבר, משום שבבגדי הכהונה יש כלאים, והללו הותרו, אף שלא בשעת עבודה (לדעת הראב"ד וסיעתו, עיין הל' כלי המקדש ח,יב), רק משום שהכהן בהיותו לבוש בבגדים מתקדש ומוכשר לעבודה. אך אם יניח תש"י – נמצא שאינו ראוי לעבודה, משום חציצה, וממילא עובר על איסור כלאים⁵. לעומת זאת בתש"ר הרי הוא חייב, כי אינו עוסק במצוה.

לקיימה ללא כל הפסקה ממצותו, הרי שהכהן אינו חייב להשאיר עליו את התפילין בשעת העבודה. ובבית הלוי (ח"א סי' ג) העיר על כך, שגם לדעת האו"ז מסתבר שאינו רשאי להסיר מצותו בקום ועשה, כגון לחלוץ תפיליו (אלא שלדעת הבית הלוי יש בכך הפרעה למצותו, כדלהלן).

4. על המצוה על הכה"ג ללבוש את בגדיו כל הזמן עיין שערי היכל ליומא, מערכה קעא והערה 15. יש להעיר מהמובא במערכה הקודמת, שלדעת בעל קרן אורה איסור חציצה הוא פסול בעבודה, אך אינו כמחוסר בגדים. על פי דעתו, מסתבר שכהן גדול רשאי להניח גם תפילין של יד, ואין בכך פגם במצותו להיות לבוש בגדי כהונה, ונמצא שאין מקום לפרש את הגמ' בערכין על כהן גדול דווקא.

5. מדבריו מתחדש, שאיסור החציצה בבגדי כהונה הוא תמיד, ולא רק בשעת העבודה, משום כלאים. ברם, מלשונות הרמב"ם (הל' כלי המקדש פ"י הל' ו-ו) לא משמע כן, שכתב: "אין הכהן יכול לעבוד בתפילין של יד... וצריך להזהר... שלא תכנס

בלל נקוט בדינו: "העוסק במצוה – פטור מן המצוה" (סוכה כו,א). הסוגיה כאן דנה בשאלה, האם העוסקים בעבודת המקדש חייבים להתפלל ולהניח תפילין. שאלה זו נוגעת הן לכהנים, שעיקר העבודה מוטלת עליהם, והן ללוויים וישראלים השותפים בעבודה. באשר לתפילין, מתעוררת שאלה נפרדת לגבי כהנים בעבודתם, האם יש בהנחת התפילין משום חציצה או ייתור בגדים, וראה על כך לעיל מערכה לא'. להבנת הסוגיה יש להקדים, שמעיקר הדין מצות תפילין נוהגת כל היום, ולא בזמן התפילה בלבד כנהוג היום².

הפטור משום "עוסק במצוה" – סתירת הסוגיות

הגמ' מביאה ברייתא: "כהנים בעבודתן, לויים בדוכנן וישראל במעמדן פטורין מן התפילה ומן התפילין". מסקנת הגמ', שלגבי הכהנים החידוש הוא בתפילין של ראש, בהן אין חשש חציצה, ומכל מקום הכהנים בעבודתם פטורים מלהניח. כך גם פוסק הרמב"ם בהלכות תפילין (ד,יג): "כהנים בשעת העבודה, והלויים בשעה שאומרים השיר של הדוכן, וישראל בשעה שעומדים במקדש – פטורין מן התפילה ומן התפילין". כמו כן בהלכות כלי המקדש (י,ו) כותב הרמב"ם: "אין הכהן יכול לעבוד בתפילין של יד, שהרי חוצצת, אבל של ראש אינה חוצצת, ואם רצה להניחם בשעת העבודה – מניח".

בגמ' בערכין (ג,ב) משתמע להיפך, וזו לשונה: "הכל חייבין בתפילין: כהנים לויים וישראלים. פשיטא! כהנים אצטריך ליה, סלקא דעתך אמינא... הואיל וליתנהו במצוה דיד, דכתיב 'ילבש על בשרו', שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין בשרו, אימא במצוה דראש נמי לא ליחייבו, קמשמע לן דלא מעכבי אהדרי". משתמע שאפילו בשעת העבודה, בה הן פטורים מתפילין של יד, הרי הם חייבים בתפילין של ראש! הבנה זו מתחזקת לאור ההשוואה בין תירוץ זה לבין תירוץ הגמ' שם לגבי מצוות אחרות: "נהי דפטירי [מסוכה] בשעת עבודה, בלא שעת עבודה חיובי מחייבי", "נהי דאישתרי [כלאים] בעידן עבודה, בלא עידן עבודה לא אשתרי". מכאן, שהחיוב בתפילין הוא אף "בעידן עבודה" (עיין תוס' שם ד"ה ציץ).

1. יש להעיר על בעיה נוספת בהנחת התפילין לכהנים, והיא גזרת חכמים שהתפילין ואף רצועותיהם מטמאים את הידים (ידים ג,ג, לדעת תנא קמא דר"ש, וכן נפסק בהל' שאר אבות הטומאות ט,ו). על כך יש להשיב, שאין טומאת ידים במקדש (מקדש דוד טהרות סי' מה,ד, ועיין להלן מערכה מב).

2. רמב"ם הל' תפילין ד,כה, ועיין פמ"ג או"ח סי' לו אשל אברהם סק"ב.

3. כך תירץ גם בשאגת אריה סי' לו (וראה שם תירוץ נוספים). מלשון השטמ"ק, וביתר ביאור בשאגת אריה, מוכח שאפילו אם לא תתבטל העבודה משום כך, אלא שבשעת הקשירה בלבד מתבטל מן העבודה – די בכך לפוטרו, ואינו חייב להניח אלא אם כן בשעה זו אין עבודה לפניו. בשאג"א שם כתב, שתירוץ זה מתאים לדעת תוס' (סוכה כה,א ד"ה שלוחי) והרא"ש (שם פ"ב סי' ו), שהעוסק במצוה פטור ממצוה אחרת דווקא אם קיום המצוה האחרת מפריע בעיסוקו במצותו; אבל לדעת האור זרוע (הל' סוכה סי' רצט), לפיה העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אפילו אם יכול

סתירה בספר החינוך, הכותב (מצוה צט), מצד אחד, "שגם הכהן היה מניח תפילין" [בשעת היותו לבוש בגדי כהונה, עיין שם], ומאידך כתב (מצוה תכא), "שהכהנים והלויים בשעת עבודה פטורין מהן" [מהתפילין], ויש לתרץ כאמור, שבפועל הניחו תפילין, למרות הפטור בשעת עבודה.

הפטור מתפילה לכהנים ולאנשי המעמד

מן הברייתא, המזכירה תפילה ותפילין ואינה מזכירה קריאת שמע⁷, משתמע שהכהנים חייבים בה. אכן, במשנה בתמיד (הא, נאמר, שלאחר הקרבת התמיד היו הכהנים במקדש קוראים קריאת שמע⁸, ולא היו מתפללים תפילת העמידה, אלא רק את ברכת 'רצה' ולאחריה ברכת כהנים. בתפארת ישראל שם מבאר, שמדין 'עוסק במצוה' ראוי היה לפוטרום אף מקריאת שמע, אבל מכיוון שרצו לומר על כל פנים את ברכת העבודה, כדי שקרבנם יתקבל ברצון, לפיכך הקדימו לה את קריאת שמע, כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה.

שאלה מיוחדת מתעוררת באשר ל"ישראל במעמדן", כלומר, אנשי המעמד, שליחי כל ישראל לעמידה על הקרבן. הכיצד ניתן לומר שהם פטורים מן התפילה? אדרבה, הרי נקבעו להם תפילות מיוחדות בנוסף על הרגילות, כמבואר במסכת תענית (כו,א)!

בעל תפארת יעקב (תמיד פ"ה אות ב) עמד בשאלה זו, ולדעתו התפילות האמורות במס' תענית נאמרו לאנשי המעמד בשאר ערי ישראל, ולא לעומדים במקדש. נראה שהדבר שנוי במחלוקת ראשונים: הרמב"ם (הל' כלי המקדש ו,ב-ה) כותב: "בכל שבת ושבת [כלומר, שבוע] מתקבצין אנשי מעמד... מי שהיה מהן בירושלים או קרוב לה – נכנסין למקדש... והרחוקים... מתקבצין לבית הכנסת שבמקומן. ומה הן עושין אלו המתקבצין בין בירושלים בין בבתי כנסיות? מתענין... ובכל יום ויום... מתפללין ארבע תפילות... וקיבוצן לכל תפילה מארבע תפילות אלו ועמידתן שם לתפילה ולתחינה ולבקשה ולקרות בתורה נקרא מעמד". הדברים מבוארים היטב, שגם המעמד בירושלים, המתכנס במקדש, עוסק בעיקר בתפילות! וחזרה שאלתנו למקומה: כיצד יתיישב הדבר עם מה שפסק (הל' תפילין ד,יג) ש"ישראל בשעת מעמדן" במקדש פטורין מן התפילה?⁹

לויים בדוכנם. בשעת ניסוך היין של קרבן התמיד עומדים הלויים על הדוכן ושרים שיר של יום (לפניהם: כהנים שעסקו בעבודות התמיד והקשורות אליו, כגון הקטרת הקטורת). בשעה זו פטורים הלויים מתפילה ומהנחת תפילין.

שיטת כמה ראשונים: כהנים מניחים תפילין של ראש

כמה ראשונים כותבים בפשטות, שהכהנים מניחים תש"ר: ר' עובדיה מברטנורא (בפירושו לזבחים ב,א) כותב: "הלכך כהן בשעת עבודה לא היה מניח תש"י, לפי שהן חוצצים... אבל תש"ר היה מניח". כך גם כותב בעל ספר יראים (מצוה שצט): "ותדע דציץ חמור מתפילין לענין בזיון... דתנן (תמיד ז,ב) 'במקדש כהנים נושאין כפיהם למעלה מראשיהם, חוץ מכהן גדול, שאינו מגביה ידיו למעלה מן הציץ', אבל בשאר ראשי כהנים משום תפילין לא חיישינן". כלומר, היראים מניח בפשטות שבשעת ברכת כהנים, הנעשית בין העלאת האיברים להעלאת הנסכים והחביתין, יש תפילין בראש הכהנים. כמו כן כותב הראב"ד בפירושו לתמיד (לג,ב): "ובמקדש על ראשיהם... חוץ מכהן גדול... אבל כהן הדיוט, שהיה מגביה על גבי ראשו דהיינו למעלה מן התפילין, לא חיישינן".

יתכן, שדעתם כשיטת האחרונים הנ"ל לפיה הסוגיה בערכין חולקת על הסוגיה כאן, והם סוברים שלהלכה יש לפסוק כגמ' בערכין, שכהנים חייבים בתפילין⁶. ברם, מסתבר יותר שדעתם כרמב"ם, שלהלכה כהנים פטורים מתש"ר, ומכל מקום הכהנים הניחו תש"ר, מפני שהחמירו על עצמם למרות הפטור; או שהניחו אף בתורת חיוב, דהיינו שהניחו לפני זמן העבודה והשאירו את התפילין גם בשעת העבודה, כדברי השטמ"ק בערכין. כך ניתן ליישב

7. בניגוד למקובל לצרף את שלשתן, עיין ברכות פ"ג מ"א וסוכה כו,א.

8. הגמ' ביומא (לז,ב) אומרת, שקריאת שמע זו נאמרה קודם זמנה, והקורא עמם לא יצא ידי חובתו, אך כבר פירשו ראשונים, שקריאה זו היתה לאחר עלות השחר, אלא שלא יצא ידי קריאה כוונתקין עם הנץ החמה (רשב"א בברכות ח,ב; ריטב"א יומא שם).

9. זהו הנוסח המדויק במהדו' פרנקל. בדפוסים המצויים: "בשעה שהם עומדים", ויתכן להסיבו על זרים העומדים בעזרה לצורך הבאת קרבנם ובכך תתיישב שאלתנו, אבל הנוסח המדויק שולל הצעה זו.

הרוח בשעת העבודה בין בשרו לבגדו". ראה לכך מהגמ' להלן (לה,א), האומרת שבשעת הולכת העצים למערכה, שאינה עבודה, מותר לכהנים להפסיל את בגדי הכהונה, ולא שמענו שבאותה שעה עליהם לפשוט את האבנט; ומסתבר שכשם שמתר ללבוש כלאים כשהבגדים מסולקים כך גם בשעה שישנה חציצה. וראה גם ביומא כה,א, שבשעת הפייס הממונה נוטל מצנפת מראש אחד הכהנים, ואיננו חוששים לאיסור כלאים בהיותו מחוסר בגדים. לפיכך נראה, שהיתר הכלאים שלא בשעת עבודה, לדעת המתירים זאת, הוא אפילו אם באותו רגע אינו ראוי לעבוד.

6. יש בכך קושי, שכן אם המחלוקת בדין עוסק במצוה - הרי קיימא לן כדעה שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, כמבואר בכמה מקומות.

אומרים פסוקי דרחמי וסליחות והתרעות מן השחר והיו מאריכים בהם עד שעברה שעה מן היום או יותר". נראה שדבריו מוסבים על אנשי המעמד במקדש דווקא, שכן הוא עוסק במימרא "הקורא ק"ש עם אנשי מעמד לא יצא". אם כן לדעתו אנשי המעמד עסקו בתפילות כל הזמן, אבל אחר את תפילת העמידה הקבועה כחובה לכל ישראל, ועל זה נאמר בגמ' כאן שהם פטורים מן התפילה.

סיכום

מסקנת הגמ' כאן, שתפילין של יד חוצצות בבגדי כהונה, ואסור להניחן בשעת העבודה. תפילין של ראש אינן חוצצות, אך אין חובה להניחן, משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכך פוסק הרמב"ם. לעומת זאת, בגמ' בערכין נאמר, שגם בשעת הפטור מתש"י – יש חיוב בתש"ר. יש אומרים שהסוגיות חלוקות בשאלה האם עוסק במצוה פטור מן המצוה (מרומי שדה). ויש אומרים שהסוגיה בערכין מדברת במקרה בו הכהן אינו עוסק במצוה, דהיינו בשעה שאין עבודה לפניו, ואחר שהניחן – ישאירם גם בשעת העבודה (שטמ"ק). לדעה אחרת, גם במקרה זה רשאי הכהן לחלוץ תפיליו כשיתחיל את עבודתו, והחיוב מוטל רק על מי שאינו עובד כלל, ובכל זאת פטור מתש"י כי עליו ללבוש בגדים ללא חציצה, כגון הכהן הגדול (בית הלוי), או בין עבודה לעבודה (מקדש דוד).

כמה ראשונים כותבים, שבפועל הכהנים הניחו תש"ר (יראים; ראב"ד; חינוך; רע"ב). נראה שכוונתם שהכהנים החמירו להניח למרות הפטור, או שהניחו לפני זמן העבודה והשאירו את התפילין גם בשעת העבודה, כדברי השטמ"ק הנ"ל.

בעניין התפילה, מצאנו במקורות אחרים שהכהנים התפללו תפילה מקוצרת, ואף קראו קריאת שמע, כדי שקרבנם יתקבל ברצון (תפא"י). באשר לאנשי מעמד, הפטור מתפילה סותר לכאורה לתפקידם העיקרי להתפלל תפילות מרובות. יש שתירצו שהתפילות לאנשי המעמד נתקנו לאלו שבערים אחרות ולא לעומדים במקדש (תפארת יעקב), אולם ברמב"ם ועוד ראשונים מפורש שאף העומדים במקדש עוסקים בתפילה. לפיכך יש להסביר את הפטור מתפילה בדרך אחרת, שבשעת העבודה עצמה היו פטורים ולאחר מכן התפללו (מאירי), או שעסקו כל הזמן בתפילות, אבל איחרו את תפילת העמידה (ראב"ד).

קריאת שמע בלשכת הגזית. לאחר הקרבת קרבן התמיד מתאספים הכהנים בלשכת הגזית (הלשכה מצוירת כאן מצפון למזבח, ועל כך עיין בשערי היכל למסכת יומא, מערכה כט ומערכה מה), שם הם קוראים קריאת שמע, בתוספת תפילה מקוצרת.

אפשר להסביר זאת על פי המאירי (תענית כו,א ד"ה והמשנה הראשונה), הכותב: "וענין מעמדות הוא זקנים שהיו ממונים להתפלל על קרבנות ציבור, ועומדים שם בשעת עבודה בשם כל ישראל". ובהמשך (ד"ה המשנה השניה): "והיו עומדים בעזרה עד שיקרבו הקרבנות, ואחר כך נכנסים לבית הכנסת ומתפללים". אם כן בשעת העבודה עצמה עליהם לעמוד ממש בעזרה, כראוי לבעל הקרבן העומד על קרבנו, ובאותה שעה נפטרו מן התפילה, ורק בסיום העבודה יתחילו בתפילותיהם. מסתבר, שגם אם תימשך העבודה זמן רב, עד תום הזמן המיועד לתפילה – ישארו במקומם בעזרה ולא ילכו לתפילה. טעם הדבר, שנוכחותם בשעת הקרבן היא תפקידם העיקרי, והתפילות אינן אלא דבר נלווה בשעה שאין קרבן ציבור לעמוד על עבודתו.

בכך מוסבר מה שמצאנו במשנה בתענית (שם), שביום שיש בו הלל, מוסף, או קרבן עצים – בטלו חלק מתפילותיהם של אנשי מעמד. רש"י שם (ד"ה קרבן מוסף) מוסיף, שאנשי המעמד אף מסייעים בפועל להקרבה, כגון בחטיבת עצים ושאיבת מים.

הסבר אחר לעניין זה עולה מדברי הראב"ד (כתוב שם' בברכות א,א): "דע כי בתענית צבור ובתעניות של מעמדות מעולם לא התפללו אלא בסמיכת גאולה לתפלה ובקריאת שמע, אבל היו מאחרים את הכל... וכן אנשי המעמד

מערכה לה. מקום הנחת הציץ והמצנפת (יט,א-ב)

לרצון להם לפני ה'" (שמות פרק כח, לו-לח). בגמרא מובאת, אגב הדיון על הנחת תפילין במקדש, ברייתא: "שערו [של הכהן הגדול] היה נראה בין ציץ למצנפת, ששם מניחין'

נאמר בתורה: "ועשית ציץ זהב טהור... ושמת אתו על פתיל תכלת והיה על המצנפת, אל מול פני המצנפת יהיה. והיה על מצח אהרן... והיה על מצחו תמיד

לנוסח זה ברור יותר שהכהן הגדול חייב להניח תפילין, וראה במערכה הקודמת.

1. זהו הנוסח לפנינו, והב"ח מגיה: "מניח", וכן הוא לפנינו במקבילה בערכין ג,ב.